

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ

УКРАЇНА СОБОРНА

Збірник наукових статей
Випуск 2

Частина III. Історична регіоналістика в контексті соборності України.

КИЇВ 2005

Україна соборна: 36. наук. статей / - Київ, 2005. - Вип. 2.- Ч.ІІІ.- 468 с.

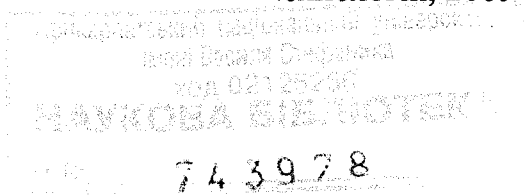
Збірник наукових статей містить матеріали, присвячені доленосним подіям історії України і знаковим постатям, які відіграли помітну роль у державотворчих процесах, політичній, економічній, соціокультурній, етноконфесійній сферах суспільного життя.

Редакційна рада: *В.М.Литвин, В.А.Смолій* (співголови ради),
В.І.Кононенко, В.П.Коцур,
А.І.Кузьмінський, О.П.Решт,
П.Т.Тронько, В.П.Шевченко

Редакційна колегія: *О.П.Решт* (відповідальний редактор),
В.М.Даниленко, Б.Л.Дем'яненко,
П.В.Добров, М.В.Кугутяк,
О.Є.Лисенко (заст. відп. ред.), *О.С.Рубльов,*
О.Г.Перехрест, В.О.Стародубець,
Я.В.Верменич (відповідальний секретар)

ISBN 966-02-3739-1
966-02-3740-5 (Вип. 2)
966-02-3743-X (Ч. ІІІ)

© Інститут історії України
НАН України, 2005
© Прикарпатський державний
університет ім. В.Стефаніка, 2005
© Інститут наукових і освітніх
технологій, 2005

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ІЗ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА УКРАЇНСЬКИЙ СТУДЕНТСЬКИЙ РУХ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (60 – 70-ТІ РР. ХІХ СТ.)

Починаючи з другої половини ХІХ ст., особливо з 60-х рр., були налагоджені тісні контакти між українською інтелігенцією Російської та Австрійської імперій. Важливу роль у цьому плані відіграли зв'язки наддніпрянської інтелігенції із українськими студентами Східної Галичини. На 60 – 70-ті рр. ХІХ ст. припадає період найбільш тісних стосунків між ними, що було викликано рядом об'єктивних обставин. В першу чергу, це було зумовлено тим фактом, що студентство спричинилося до появи в даний час спочатку народовської, а згодом радикальної течій в галицькому суспільстві. В період зародження цих напрямків їх представники виступали носіями найбільш прогресивних та радикальних ідей серед галицьких українців, тож не випадково провідні діячі Наддніпрянської України встановлювали контакти саме з студентами. До того ж студентство в міру своєї динаміки у плані кадрів, було найменш консервативною, схильною до прийняття нових ідей верствою галицького суспільства.

Окремі аспекти даної проблеми знайшли своє відображення у працях галицьких дослідників другої кінця ХІХ – початку ХХ ст. Серед них досить ґрунтовне дослідження стосунків галицьких студентів з Пантелеймоном Кулішем зустрічаємо у творах Кирила Студинського¹ та Ярослава Гординського². Вплив Тараса Шевченка на студентську молодь в значній мірі розкриті Остапом Терлецьким³. У радянський період на проблему відносин українських студентів Віденського і Львівського університеті з Михайлом Драгомановим та Сергієм Подолинським звертали увагу львівські дослідники Степан Трусевич та Володимир Калинович⁴. В сучасний період взаємодій українського галицького студентства з наддніпрянськими діячами у контексті дослідження студентського руху у окреслений період розглядав Роман Ковалюк⁵. Також працюючи над діяльністю ранньонародовської громади до проблеми контактів студентства із представниками наддніпрянської інтелігенції звертався Остап Середа⁶.

Ми, в свою чергу, ставили перед собою завдання створити цілісну картину стосунків провідних діячів Наддніпрянської України з студентською молоддю Східної Галичини, прослідкувати динаміку цих відносин починаючи від появи в Галичині народовських громад і завершуючи появою в галицькому суспільстві радикального напрямку.

Події “весна народів” дали значний поштовх до національно-культурного розвитку галицьких українців. Утворена в травні 1848 р. українською

інтелігенцією Головна руська рада розвинула ідею “Руської трійці” про єдність української нації у Російській та Австрійській імперіях, виступала за поділ Галичини на українську та польську частини⁷. Такі кроки, не дивлячись на наступне десятиліття реакції, не минули безслідно і мали значний вплив на розвиток національної ідеї серед галицьких українців. Однак з початком 60-х рр. XIX ст. з’ясувалося, що конституційні реформи в Австрійській імперії, поява галицького сейму не привели до покращення становища українців у Галичині, а скоріше навпаки. Поляки змогли використати роки реакції для зміцнення свого впливу у Східній Галичині, а в наступні 60-ті роки після їхніх вірнопідданських заяв, вони фактично зосередили в своїх руках владу в цілій Галичині⁸. Ці процеси викликали глибоке розчарування політикою віденського уряду в середовищі української інтелігенції, яка завжди відзначалася лояльною до династії Габсбургів. Поряд з тим зовнішньополітичні невдачі імперії підштовхнули більшість цих діячів до пошуків підтримки за кордоном⁹. Відповідні тенденції знайшли своє відображення у зростанні серед галицької інтелігенції проросійської орієнтації¹⁰.

Така позиція містила в собі загрозу національній самобутності українського народу. За умов, коли російський царизм придушував будь-які прояви національного життя українців в Російській імперії, перехід галицької інтелігенції на засади русофільської ідеології створював реальну небезпеку для існування національного руху на українських територіях¹¹.

Єдиною нечисельною групою серед галицьких інтелігентів, яка вперто дотримувалася ідеалів Головної руської ради, була народовська громада, що утворилася на початку 1860-х рр. Більшість її членів становили студенти Львівського університету. Проте скрутне матеріальне становище студентської молоді, відсутність в студентському середовищі загально визнаних авторитетних діячів ставили під сумнів можливість широкої громадської діяльності та зростання впливу серед галичан.

У цій ситуації значна моральна і матеріальна допомога галицькому студентству надійшла з Наддніпрянської України. Особливо важливу роль відіграв той фактор, що галичани змогли опертися на ідеологічні засади, національно-культурні цінності вироблені представниками Кирило-Мефодієвського товариства і в першу чергу Тарасом Шевченком¹².

З поезіями Шевченка представники галицької інтелігенції познайомилися ще на початку 40-х рр. Проте в наступне десятиліття твори поета потрапляли в Галичину з великими труднощами. Як наслідок, практично тільки після смерті Тараса Шевченка галицькі українці отримали змогу познайомитися з творчим доробком поета¹³. Сучасник подій, а дещо пізніше відомий громадсько-політичний діяч Остап Терлецький, даючи характеристику впливу на галицьку молодь творчості Тараса Шевченка, згадував: “Переворот у поглядах молодіжи

зробив аж могутий талант Шевченко ... Новий, нечуваний світ отворився нам із "Кобзаря" і молоде, свіже, незопсоване серце відразу полюбило його"¹⁴. Терлецький також вказував, що Тарас Шевченко для тодішньої молоді був не тільки поетом, але й істориком, твори якого відкривали галичанам невідомі сторінки минулого українського народу¹⁵. Інший відомий громадсько-політичний діяч та публіцист Михайло Павлик, описуючи значення творів Тараса Шевченка для Галичини, підкреслював: "Весна 1861 стала справдішньою весною і для Галичини: з України-бо вдарила тоді на нас могутча народолюбна хвиля. Найважніше було те, що тоді галицько-руська інтелігенція вперше дізналася про Шевченка та про його вірші. Привіз їх тоді з Києва ... купець Михайло Димет, і се зробило в Галичині цілу революцію між русинами, особливо молодшими. Молодіж руська вмить розхопила від Димета Шевченкових "Гайдамаків", придбала собі з України й інші його вірші, переписувала їх в тисячах примірників, читала і голосила їх скрізь, вчила їх напам'ять і перший раз стала кріпко думати над незавидною народною долею"¹⁶. Отож не випадково представники народовської громади у брошурі, виданій у 1867 р., називали себе "ісповідниками величавого заповіту" Т.Шевченка¹⁷.

Важливе значення для формування ідейного обличчя студентства Східної Галичини мали особисті контакти та листування студентської молоді із наддніпрянськими діячами. Особливо помітну роль у цьому плані відіграв член Кирило-Мефодієвського товариства Пантелеймон Куліш. Він не тільки публікував у різних студентських часописах свої твори¹⁸, але з початку 60-х рр. налагодив зв'язки з представниками "Молодої Русі". Найбільш активні контакти посднували Пантелеймона Куліша з студентом теологічного факультету Данилом Тянячкевичем. Починаючи з 1861 р., між ними зав'язалася переписка¹⁹, також цього ж року Пантелеймон Куліш надіслав Данилу Тянячкевичу два пакети книг, призначених для поширення серед молоді²⁰. Коли в 1863 р. "Молода Русь" розпочала видання журналу "Мета", Пантелеймон Куліш налагодив стосунки з його редакцією²¹. Проте найтісніші зв'язки із молоддю Східної Галичини в П.Куліша склалися в останній третині 60-х рр. Після того, як в 1867 р. розпочато видавництво часопису "Правда" (народовське видання організоване студентами), він переписувався із редакцією газети²², представниками створеного в тому ж році студентського товариства "Січ" у Відні²³. У січні 1869 р., перебуваючи в Австрійській імперії, Пантелеймон Куліш зустрічався у Кракові з тогочасним редактором "Правди" Павлием Вахнянином²⁴, а у липні 1869 р. по дорозі з Праги в Україну гостював у співробітників часопису братів Барвінських²⁵.

Крім того, саме за посередництва Пантелеймона Куліша з Наддніпрянської України молодим галичанам надходила матеріальна допомога²⁶. Отож, не випадково відомий галицький дослідник Ярослав Гординський називав Пантелеймона Куліша ідеологічним провідником народовського руху у 60-х рр.

XIX ст.²⁷.

Контакти з галицьким студентством мав також брат дружини Пантелеймона Куліша, його товариш по Кирило-Мефодієвському товариству – Василь Білозерський. Відомо, що серед коштів, які Куліш надсилав в Галичину були і гроші Василя Білозерського. Він також цікавився видавничою діяльністю галицьких студентів, переписувався із редакторами “Правди” Лонгином Лукашевичем та Омеляном Партицьким²⁸, надсилав в цей часопис власні твори²⁹.

Важливу роль у популяризації в Галичині творів Тараса Шевченка та формуванні народовської громади у Львові відіграв студент Київського університету, член Київської нелегальної громади – Володимир Бернатович³⁰. У 1861 р. їдучи до Праги, він зробив зупинку у Львові. Володимир Бернатович належав до кола осіб, котрі брали участь у перепохованні праху Тараса Шевченка. Ця обставина зумовила жвавий інтерес серед галицьких студентів до його особи. Описуючи зустріч Володимира Бернатовича з львівською студентською молоддю, Остап Терлецький вказував: “В тісній піддашній комнатці прочитали ми твори великого нашого генія Шевченка, подоповнювані з манускриптів рукою покійника і дивилися на живого живісінького Українця – першого, котрого ми пізнали – ми, слухали, задержуючи в пам’яті кожне його словечко про Тараса, київську громаду, про тамтошні порядки, чудувалися красою його мови – і мужніли”³¹.

У 1865 р. їдучи на лікування до Німеччини, у Львові гостював Олександр Кониський³². Як наслідок, починаючи з наступного року, він став активним дописувачем часопису “Русалка”³³, а згодом і “Правди”. Останній газеті він, так само як і Куліш, допомагав у фінансовому плані³⁴.

На шпальтах народовських часописів “Вечорниці”, “Мета”, “Нива”, “Русалка”, “Правда”, до появи та існування яких у значній мірі спричинилися студенти, друкулася також праці Миколи Костомарова³⁵, Марка Вовчка, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Старицького та інших авторів³⁶.

На початку 70-х рр. першість у плані контактів з наддніпрянськими діячами перейняли українські студенти, що навчалися у Віденському університеті. З однієї сторони, це було викликано тим, що у організаційному плані вони значно переважали своїх львівських колег (яскравим свідченням цього служать засновані ще у кінці 1867 р. українськими слухачами Віденського університету студентські організації “Січ” та “Русская основа”)³⁷. З іншого боку, політичний центр імперії – Відень, був одночасно великим культурним центром, який притягував до себе найпрогресивніших громадських діячів, в тому числі і з-за кордону. На протязі 1871 – 1874 рр. Відень відвідали наддніпрянські діячі Михайло Драгоманов, Сергій Подолинський, Микола Зібер. Тут вони познайомилися та налагодили зв’язки з представниками товариства “Січ”³⁸, яке складалося, в основному, з молодих людей, що походили з Галичини та знаходилися на народовських

позиціях³⁹.

Особливо помітну роль в житті “січовиків” відіграли Михайло Драгоманов та Сергій Подолинський.

Михайло Драгоманов познайомився з членами “Січі” у 1871 р., коли він вперше відвідав Відень. Від того часу і до своєї смерті він підтримував з окремими членами товариства тісні контакти⁴⁰, був навіть почесним членом цього товариства.⁴¹ Особливо активне листування Михайло Драгоманов мав із Остапом Терлецьким, Мелітоном Бучинським та Євгеном Желехівським⁴². Один з провідних діячів громадівського руху на Наддніпрянській Україні, Михайло Драгоманов своїми настановами та порадами в обширній переписці спонукав “січовиків” до вивчення нових суспільних та літературних течій і таким чином впливав на активізацію їх зацікавленості соціальними питаннями.

Не менший вплив на “Січ” мав Сергій Подолинський. Прихильник революційної боротьби, він підштовхував членів товариства від романтично-народницького світогляду до більш радикального політично-революційного мислення. Сергій Подолинський зробив значний внесок у становлення соціальних поглядів членів “Січі”, сприяв переходу до більш активної практичної діяльності. Під впливом Михайла Драгоманова, Сергія Подолинського, за активної агітаційної роботи одного із провідних членів товариства⁴³, на той час вже працівника університетської бібліотеки Остапа Терлецького⁴⁴, у 1873 р. загальні збори товариства прийняли рішення про перетворення “Січі” з розважальної у науково-літературну організацію⁴⁵. За посередництвом Михайла Драгоманова і Сергія Подолинського в наступному році Остап Терлецький, як представник галицького студентства брав участь у археологічному з’їзді у Києві. Тут він не тільки налагодив контакти із українськими, російськими вченими, ознайомився з діяльністю Київської таємної громади, але і домовився про пересилку з Києва до Відня різноманітної літератури⁴⁶. На протязі 1874 – 1875 рр. з Києва до Відня було надіслано книг приблизно на суму 500 – 600 рублів. Крім того Остап Терлецький при фінансовій допомозі трьох правобережних українців зміг збагатити бібліотеку “Січі” колекцією західноєвропейських наукових праць, а Михайло Драгоманов надіслав в товариство кілька підбірок періодичних видань і книг із Петербурга.

У результаті бібліотека “Січі” у 1874 – 1875 рр. стала найбагатшою в Австрійській імперії за кількістю українських книг, та другою – за кількістю російських⁴⁷.

Цей факт дозволив “січовикам” поживити внутрішнє життя товариства, в ході якого організовувалися наукові виступи, проводилися дискусії, навіть була налагоджена видавнича діяльність. Зокрема, у 1875 р. товариство видало першу частину “Короткої історії малоруського народу” Івана Маркевича, а у 1876 – чотири брошури творів Тараса Шевченка⁴⁸.

Наявна в товаристві література, особистий вплив Михайла Драгоманова, Сергія Подолинського, Миколи Зібера спричинилися до того, що наукові дискусії все частіше стали набувати соціально-спрямованого забарвлення. Не останню роль тут відіграло також те, що ознайомившись в Києві з громадівським рухом в Україні, Остап Терлецький, повернувшись до Відня, виступив за докорінну зміну громадської роботи серед галицьких українців та перебудови її на київський зразок⁴⁹.

Помітний вплив мали наддніпрянські діячі і на процеси, які відбувалися в середині 70-х рр.у середовищі львівського студентства.

За прикладом віденських студентів їхні колеги, що навчалися у Львові, на рубежі 70-х рр. об'єдналися в два товариства: “Дружній лихвар” та “Академічний кружок”. Члени організацій відрізнялися між собою політичними переконаннями. Перше з них зосереджувало пронародовські налаштованих студентів (щоправда, на перших порах сюди входили і студенти-русофіли⁵⁰). “Академічний кружок” в свою чергу традиційно вважався русофільським товариством (Михайло Павлик, який був його членом зауважував, що тут були і так звані “рутенці”, які не поділяли поглядів русофілів та вважали галичан-українців окремим народом, що не має нічого спільного ні з українцями ні з росіянами)⁵¹.

Така ситуація зберігалася до середини 70-х рр. На протязі 1874 – 1875 рр. студентами Львівського університету стали такі відомі пізніше особи, як Михайло Павлик⁵², Іван Франко, Іван Белей, Леонід Заклинський, Антін Дольницький та інші, що прагнули пожвавити діяльність товариств та розширити її в напрямку надання допомоги найбільшим верствам галицького суспільства⁵³. Особливо помітні зміни в той час відбулися в русофільському “Кружку”. Після того, як дане товариство започаткувало видавництво свого друкованого органу – “Друг”, в “Академічний кружок” почали вступати молоді люди різноманітних політичних уподобань, утому числі і такі, які були противниками русофільських ідей (І.Франко, М.Павлик)⁵⁴. Даний процес супроводжувався наростанням опозиції проти пануючого в товаристві русофільського напрямку⁵⁵.

Значну допомогу відповідні процеси знайшли в особі Михайло Драгоманов. З усіх українофілів Російської імперії він проявляв найбільший інтерес до галицьких справ⁵⁶. В “Санкт-Петербургских ведомостях”, “Вестнику Европы” він друкував свої статті про Галичину, у “Правді” – матеріали про Росію та її літературу⁵⁷. Однак дуже швидко Драгоманов зауважив обмеженість обох галицьких культурницьких течій, їх відірваність від народу та нехтування соціальними питаннями⁵⁸.

За цих умов, акцент у своїх стосунках із галичанами він переніс на відносини з молодими людьми. На протязі 1875 – 1876 рр. він надіслав на адресу редакції “Друга” три листи-послання, в яких закликав студентську молодь не сперечатися над питанням, яка література – російська, чи українська більш

корисна для галичан, а “зайнятися спільною роботою в бесспорному напрямку: просвітою народу, його мовою, зближенням вищих верств з народом, між іншим і при допомозі літератури про народ і народною мовою”⁵⁹. Він доводив, що не існує ніякої окремої галицької мови⁶⁰ (У відповідь на перший лист Михайла Драгоманова редакція “Друга” зазначала, що в Галичині під впливом польської, німецької, та церковнослов’янської мов утворилася своя окрема мова⁶¹), що “язичіє” – це штучно створена мова частини галицької інтелігенції, але аж ніяк не галицьких українців⁶². Мислитель радив студентам не брати прикладу ні з старших русофілів, ні народовців, які в своїх організаціях практично не проводили якоїсь систематичної, планової діяльності орієнтованої на покращення умов життя простих людей⁶³.

Ще більше посилювався вплив Михайла Драгоманова на студентів після того, як на початку 1876 р. він відвідав “Академічний кружок”⁶⁴. З цього часу Драгоманов налагодив переписку з окремими студентами. Найтісніші стосунки, як вказував Іван Франко, зв’язували Драгоманова із Михайло Павликом⁶⁵. Світогляд останнього, серед всіх членів “Академічного кружка”, зазнав найбільшого впливу ідей Михайла Драгоманова⁶⁶.

Листи Драгоманова стали каталізатором, який прискорив процес ідеологічної еволюції “Академічного кружка”. В значній мірі завдяки їм русофіли на деякий час втратили пануючу роль в товаристві (під час загальних зборів “Кружка” у лютому 1876 р., до виділу товариства був обраний тільки один представник від русофілів)⁶⁷. На протязі наступних кількох місяців в товаристві зріс вплив студентів-народовців. Це матеріалізувалося у тому, що на протязі травня-липня “Академічний кружок” спільно з “Дружним лихварем” провели ряд спільних заходів⁶⁸, а 12 липня відбулося формальне об’єднання двох товариств⁶⁹. Дійшло до того, що, в недалекому минулому русофільський “Кружок” став членом народовської “Просвіти”⁷⁰. Крім того з середини 1876 р. в товаристві посилювався акцент на соціальні моменти та намітилося зародження цілеспрямованої соціалістичної діяльності⁷¹. Досить кардинальні зміни в той час відбулися і в редагуванні “Друга”. З початком 1877 р. він з загальнодемократичних перейшов на радикально-демократичні позиції⁷².

І хоча в травні 1877 р. влада в “Академічному кружку” знову перейшла в руки русофілів⁷³, однак в результаті подій, що мали місце в товаристві на протязі 1875 – 1877 рр., і в значній мірі були зумовлені впливом Михайла Драгоманова, в політичному спектрі Галичини появилася новий радикальний напрям⁷⁴.

Даючи оцінку впливу ідей Михайла Драгоманова на галицьке суспільство в середині 70-х рр., дослідник та активний громадсько-політичний діяч Матвій Стахів зазначав: “Якби не прийшов був у той час з України новий вплив під проводом Михайла Драгоманова, то Галичина була б загрузла в москвофільському болоті”⁷⁵. Зауважимо при цьому, що ідеї Драгоманова знайшли

свою підтримку серед галичан завдяки посередництву студентської молоді.

Отже, моральна та матеріальна підтримка, яку молодий народівський рух (представлений у 60-ті рр. в осному студентством) отримував з Наддніпрянської України, дозволила йому, не дивлячись на польське панування у Галичині та тиск русофілів, вистояти та утвердитися як політична сила, альтернативна русофільському рухові. Більше того, патріотичні твори Т.Шевченка, особисті контакти із Пантелеймоном Кулішем, Олександром Кониським, Миколою Костомаровим та іншими провідними українськими діячами з Наддніпрянщини, знайомство із їхніми парацями сприяли зміцненню української національної ідеї у Галичині, поширенню концепції етнічної спільності українців Австрійської та Російської імперій.

Також на протязі першої половини 70-х рр. XIX ст. під впливом наддніпрянських інтелігентів і в першу чергу Михайла Драгоманова і Сергія Подолинського студентське товариство "Січ" у Відні з розважального перетворилося у наукове, що зумовило його більш активну практичну діяльність. Крім того, у ідеологічному плані товариство еволюціонувало від народництва в бік соціалізму.

У середині 1870-х рр. під впливом Михайла Драгоманова, у плані політичної орієнтації, відбулися значні перетворення у середовищі українського студентства Львова. Загалом, цей вплив посприяв утворенню у Галичині радикальної течії.

В подальшій роботі ми плануємо зосередити увагу на розгляді питання, як наддніпрянські діячі впливали на процеси у середовищі студентства у 90-ті рр. XIX – на посатку XX ст.

---

¹ *Студинський К.* Слідами Куліша // ЗНТШ. – Т. 148. – Львів, 1928. – 66 с.; Студинський К. До історії зв'язків Куліша з Галичанами в р. 1869 – 70 // Україна. – 1927. – Кн. 1-2. – С. 76-93.

² *Гординський Я.* До історії культурного і політичного життя в Галичині в 60-ті рр. XIX ст. – Львів, 1917. – 264 с.

³ *Терлецький О.* Галицько-руське письменство 1848 – 1865 рр. Недокінчена праця. – Львів, 1903. – 146 с.

⁴ *Трусевич С.М.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50 – 70-х роках XIX ст. – К., 1978; Калинович В.І. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів, 1967. – 168 с.

⁵ *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних землях. XIX – XX ст. – Львів, 2001. – 420 с.

⁶ *Середа О.* Національна свідомість і політична програма ранніх народівців у Східній Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34.

– 199-214; Серета О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів. – 2001. – Вип. 9. – С. 378-392.

⁷ Західно-Українська Народна Республіка. 1918 – 1923: Історія. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 34-38.

⁸ *Грицак Я.Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. – К., 1996. – С.73-74.

⁹ *Райківський І.* Українське національне відродження кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 26.

¹⁰ Історія України/ Відп. ред. Ю.Сливка; керівник авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів, 2003. – С. 214.

¹¹ Українці в Галичині під Австрійським пануванням // Лисяк-Рудницьки І. Історичні есе. – Т. 1. – К., 1994. – С. 429.

¹² *Серета О.* Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині // Вісник Львівського університету. Серія історична. 1999. Вип. 34. – С. 205.

¹³ *Трусевич С.М.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50 – 70-х роках ХІХ ст. – К., 1978. – С. 64-65.

¹⁴ *Терлецький О.* Галицько-руське письменство 1848 – 1865 рр. Недокінчена праця. – Львів, 1903. – С. 101.

¹⁵ *Лімницький М.* Галицька молодь 60-х рр. ХІХ в. І Шевченко // Рідна школа. – 1933. – Ч. 5. – С. 69.

¹⁶ *Павлик М.* Про русько-українські народні читальні // Павлик М. Твори. – К., 1985. – С. 216-217.

¹⁷ Українці в Галичині під Австрійським пануванням // Лисяк-Рудницьки І. Історичні есе. – Т. 1. – К., 1994. – С. 429.

¹⁸ *Куліш П.* Історія України від найдавніших часів // Вечорниці. – 1863. – Ч. 9. – 28 лютого. – С. 69-70; *Куліш П.* Мартин Гак// Мета. – 1863. – № 1. – С. 35-44; *Куліш П.* Руїна // Мета. – 1863. – № 2. – С. 134-148; *Куліш П.* Майор// Правда. – 1867. – 11 жовтня. – С. 153-156.

¹⁹ *Ревакович т.* Переписки письменників 1860-тих років в Галичині // ЗНТШ. – Т. 117-118, 1913. – С. 270.

²⁰ *Гординський Я.* До історії культурного і політичного життя в Галичині в 60-ті рр. ХІХ ст. – Львів, 1917. – С. 27.

²¹ *Студинський К.* Слідами Куліша// ЗНТШ. – Т. 148. – Львів, 1928. – С. 14.

²² *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з Галичанами в р. 1869 – 70 // Україна. – 1927. – Кн. 1-2. – С. 77-79.

²³ *Студинський К.* Слідами Куліша // ЗНТШ. – Т. 148. – Львів, 1928. – С. 27.

²⁴ *Студинський К.* До історії зв'язків Куліша з Галичанами в р. 1869 – 70 // Україна. – 1927. – Кн. 1-2. – С. 77.

²⁵ *Барвінський О.* Спомини з мого життя. Частина 1 і 2. Нью-Йорк – Київ, 2004. – С. 24.

²⁶ *Животко А.* Істрія української преси. – Мюнхен, 1989 – 90. С. 102; *Студинський*

К. Слідами Куліша // ЗНТШ. – Т. 148, 1928. – С. 23.

²⁷ *Гординський Я.* До історії культурного і політичного життя в Галичині в 60-ті рр. XIX ст. – Львів, 1917. – С. 151.

²⁸ *Студинський К.* Слідами Куліша // ЗНТШ. – Т. 148. – Львів, 1928. – С. 23-24.

²⁹ *Барвінський О.* Спомини з мого життя. Частина 1 і 2. – Нью-Йорк – Київ, 2004. – С. 111.

³⁰ “Молода Русь” в роках 1860 – 1866 [З рукопису з року 1866] // Діло. – 1892. – 6 (18) лютого. – С. 1.

³¹ *Терлецький О.* Галицько-руське письменство 1848 – 1865 рр. Недокінчена праця. – Львів, 1903. – С. 98.

³² *Родзикевич В.* Короткий нарис історії української літератури. – Львів, 1931. – С. 229.

³³ *Романюк М.М. Галушко М.В.* Українські часописи Львова 1848 – 1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. – Т.1. 1848 – 1900 рр. – Львів, 2001. – С. 59.

³⁴ Там само. – С. 66.

³⁵ Там само. – С. 51.

³⁶ Там само. – С. 67.

³⁷ *Кордуба М.* Історія “Січі” // Січ 1868 – 1898: Альманах в пам’ять 30-х роковин основання товариства “Січ” у Відні. – Львів, 1898. – С. 6-7.

³⁸ *Калинович В.І.* Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів, 1967. – С. 6-7.

³⁹ *Кухар Р.* Віденська “Січ”. Історія Українського Академічного Товариства “Січ” у Відні (1868 – 1947). – К., 1994. – С. 23.

⁴⁰ Там само. – С. 28.

⁴¹ *Іванова Р.П.* Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX ст.). – К., 1971. – С. 189.

⁴² *Стахів М.* Пробудження народних мас. Історія українського політичного руху: IV частина. – Львів, 1939. – С. 15.

⁴³ *Кухар Р.* Віденська “Січ”. Історія Українського Академічного Товариства “Січ” у Відні (1868 – 1947). – К., 1994. – С. 29.

⁴⁴ *Трусевич С.М.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50 – 70-х роках XIX ст. – К., 1978. – С. 137.

⁴⁵ *Кухар Р.* Віденська “Січ”. Історія Українського Академічного Товариства “Січ” у Відні (1868 – 1947). – К., 1994. – С. 30.

⁴⁶ *Калинович В.І.* Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів, 1967. – С. 17.

⁴⁷ Австро-руські спомини // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2 томах. – Т. 2. – К., 1970. – С. 242-243.

⁴⁸ *Кузеля З.* Історія віденської “Січі” // “Січ”. Альманах в пам’ять 40-х роковин основання товариства “Січ” у Відні. – Львів, 1908. – С. 466-467.

⁴⁹ *Трусевич С.М.* Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50 – 70-х роках XIX ст. – К., 1978. – С. 136.

⁵⁰ Дописи // Основа. – 1871. – 10 (22) серпня. – С. 357.

- ⁵¹ ЦДІА України у Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 9, арк. 16.
- ⁵² ЦДІА України у Львові, ф. 834, оп. 1, спр. 126, арк. 16.
- ⁵³ Історичний очерк розвою Товариства “Дружний Лихвар”, опісля “Академічне Братство”, 1871 – 1885, з передмовою д-ра І.Франка // Записки НТШ. – Т. 55. – 1903. – Кн. V. – С. 12.
- ⁵⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4477, арк. 217; ф. 309, оп. 1, спр. 2018, арк. 9; Басс І.І. Іван Франко. Біографія. – К., 1996, – С. 48.
- ⁵⁵ Іван Белей (В першу річницю смерті) // Діло. – 1922. – 22 жовтня. – С. 3-4.
- ⁵⁶ *Химка Д-П.* Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 – 1890). – К, 2002. – С. 68.
- ⁵⁷ Про русько-українські народні читальні // Павлик М. Твори. – К., 1985. – С. 276.
- ⁵⁸ *Химка Д-П.* Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 – 1890). – К, 2002. – С. 68 – 70.
- ⁵⁹ Письмо в редакцію “Друга” // Друг. – 1875. – 1 (13) червня. – С.267-268.
- ⁶⁰ Украинщина или рутенщина // Друг. – 1876. – 1 (13) березня. – С. 79.
- ⁶¹ Отповедь на письмо г. Украинца // Друг. – 1875. – 15 (27) червня. – С. 293.
- ⁶² Украинщина или рутенщина // Друг. – 1876. – 1 (13) березня. – С. 79.
- ⁶³ Третье письмо Украинца до редакції “Друга” // Друг. – 1876. – 24 липня (5 серпня). – С. 227.
- ⁶⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 663, оп. 1, спр. 8, арк. 9.
- ⁶⁵ Протокол допиту І.Франка про його зв'язки з М.Драгомановим ... // Історія Львова в документах і матеріалах. – К., 1986. – С. 134.
- ⁶⁶ *Лозинський м.* Михайло Павлик. Його життя і діяльність. З приводу дволітньої річниці смерті в дні 26 січня // Вісник Союзу визволення України. – 1917. – Ч. 136. – С. 84.
- ⁶⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 834, оп. 1, спр. 126, арк. 8.
- ⁶⁸ Там само, арк., 17-18.
- ⁶⁹ TANDEM! (Посаднання академічних товариств) // Друг. – 1876. – 1 (13) липня. – С. 206.
- ⁷⁰ Справозданє з діяльності Виділу Товариства “Академічний кружок” за рік шк. 1876 // Друг. – 1876. – 1 (13) листопада. – С. 330.
- ⁷¹ *Грицак Я.Й. Трусевич С.М.* Іван Франко і робітничий рух у Східній Галичині у 70 – 80-х роках ХІХ ст. // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11 – 15 вересня 1986 р.). Кн. І. – К, 1990. – С. 343-344; *Химка Д-П.* Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 – 1890). – К., 2002. – С. 85.
- ⁷² *Ромашок М.М. Голушко М.В.* Українські часописи Львова 1848 – 1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. Т.1. 1848 – 1900 рр. – Львів, 2001. – С. 76.
- ⁷³ ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 7, спр. 4101, арк. 156.
- ⁷⁴ *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ, 1993. – С. 64-65.
- ⁷⁵ *Стахів М.* Проти хвиль: Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – С. 31.